

POVRATAK NA GRANICU: MIGRACIJSKA ISKUSTVA U TROKUTU HRVATSKA-NJEMAČKA-SLOVENIJA

Jasna Čapo Žmegač*

Posvećeno spomeni na moju majku

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Povratak na granicu: migracijska iskustva u trokutu Hrvatska–Njemačka–Slovenija

U prilogu se analiziraju iskustva hrvatskih migranata-povratnika iz inozemstva na jugozapadnom žumberačkom području i okolici. Istraživanje povratničkih iskustava na ovome terenu prožima se s istraživanjem posljedica nastanka međudržavne hrvatsko-slovenske granice. Ustanovljeno je da povratnike danas uglavnom muče problemi marginaliziranog pograničnog stanovništva u regiji iz koje se cijelo stoljeće iseljavalo, a zbog novonastale međudržavne granice nalazi se u posebno osjetljivom položaju.

KLJUČNE RIJEČI: unutarnja i vanjska migracija, povratnici, međunarodna granica

ABSTRACT

Return to the Border: Migration Experiences in the Croatia–Germany–Slovenia Triangle

The experiences of Croatian labour migrants who returned to their region of origin – south-western Žumberak and thereabouts – are being discussed. The research into returnees' experience in this area is intertwined with the research into the consequences of the shift in political space and the creation of the international Croatian-Slovenian border. The returnees are mostly afflicted by the problems of a marginalized border population in a depopulated region, which is in a particularly delicate position due to the new state border.

KEY WORDS: Internal and external migration, returnees, international border

Analizirajući priče ljudi o njihovu migracijskom i povratničkom iskustvu, ovaj je tekst trebao biti prilog istraživanju povratnih migracija iz inozemstva na jugozapadnom žumberačkom području.¹ No, terensko je istraživanje pokazalo neke specifičnosti povratnih migracija u ovome kraju. S jedne strane, u doba socijalističke Jugoslavije

* Prof. dr. Jasna Čapo Žmegač, znanstvena svetica na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Šubićeva 42, HR-10000 Zagreb in redna profesorica na Sveučilištu u Zagrebu. E-pošta: (capo@ief.hr).

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu bilateralnog hrvatsko-slovenskog projekta "Populacijska dinamika na slovensko-hrvatskoj granici: Primjer širega pokupskog područja", 2004.–2005. (o projektu v. Knežević Hočevar 2006). Zahvaljujem Duški Knežević Hočevar, slovenskoj voditeljici projekta, na iznimnoj podršci prilikom realizacije istraživanja i ovog priloga.

povratak iz vanjske migracije pratila je i migracija iz rodnoga sela na obroncima Žumberačkog gorja i naseljavanje u obližnje slovenske gradiće. Nakon raspada Jugoslavije ta je unutarnja migracija redefinirana kao vanjska, tj. nekadašnji unutarnji migranti postali su iseljenicima. S druge strane, iz današnje perspektive neovisnih država Hrvatske i Slovenije povratak, bez obzira na to s koje strane novonastale granice, zbio se u pogranično područje. Stoga je istraživanje povratničkih iskustava na ovome terenu ujedno i istraživanje posljedica nastajanja međudržavne granice usred regije, odnosno prilog istraživanju života na granici i pograničnoga iskustva.

Žumberak se proteže zapadnim dijelom središnje Hrvatske, na samoj granici sa Slovenijom. Zauzima veći dio istoimenoga gorja, koje u dužini od oko 40 km leži u smjeru jugozapad-sjeveroistok. Riječ je o izrazito krškom području s bukovom i kestrenovom šumom. Gospodarsku osnovu čine stočarstvo, vinogradarstvo i poljodjelstvo. Sjeveroistočna strana gorja, koja pripada Sloveniji, strmija je i slabije naseljena, dok je jugozapadna strana blaže položena i postupno prelazi u dolinski prostor Pokuplja. Najveći se broj naselja nalazi iznad 400 m nadmorske visine pa žumberačka naselja pripadaju najvišim naseljima u Hrvatskoj. Malena i zbijena, naselja su po broju stanovnika i građevnom fondu seoskoga tipa. Osamdesetih godina prošloga stoljeća samo su dva naselja na cijelom području imala obilježja tzv. središnjih naselja, odnosno naselja s osnovnim komunalnim sadržajima kao što su mjesni ured, osnovna škola, zdravstvena ambulanta ili ljekarna, trgovina mješovitom robom i pošta: Radatovići u jugozapadnom Žumberku i Kostanjevac u središnjem dijelu južnog Žumberka. Godine 1999. na Žumberku je proglašen Park prirode Žumberak-Samoborsko gorje radi zaštite i promoviranja prirodnih te kulturnih ljepota i vrijednosti kraja. Unatoč tomu što Park prirode pruža brojne rekreacijske mogućnosti planinarima i izletnicima razvoj turizma je u začetku, a cijelo područje Žumberka već desetljećima karakteriziraju izrazita depopulacija, nepovoljan gospodarski razvoj i slaba prometna povezanost (Muraj 1989, Žumberak 1996, <http://www.croatia.hr/Hrvatski/Destinacije>). Žumberak se danas nalazi na području dviju županija – Zagrebačke i Karlovačke i podijeljen je na tri administrativna područja: grad Samobor, općinu Žumberak i grad Ozalj.

Depopulacija Žumberka traje više od stotinu godina, pa posljednji popis stanovništva bilježi vrlo mali broj stalno prisutnih ljudi u selima jugozapadnoga Žumberka u kojima je provedeno terensko istraživanje: 23 u Radatovićima, 15 u Brezovici Žumberačkoj, 12 u Kuljajima, 19 u Dučićima, 28 u Pilatovcima itd. (Popis stanovništva 2001). Prvi veći val emigracije u prekomorske zemlje dogodio se u razdoblju do Prvoga svjetskog rata, kad je npr. samo iz radatovičkog kraja iselilo oko 40% stanovništva (Muraj 1989: 65). Drugi se val, usmjeren prema europskim zemljama, zbio između dvaju svjetskih ratova. Nakon Drugoga svjetskog rata Žumberčani se ponajviše iseljavaju u druge dijelove Hrvatske: u urbana središta Karlovac, Jastrebarsko, Samobor, Zagreb, ali i u istočnopanonska sela. Znatno je i iseljavanje u slovensku Metliku, s kojom je jugozapadni Žumberak činio komplementarni društveni i zemljopisni prostor. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća Žumberčani se ponovno usmjera-vaju prema inozemstvu, posebice prema Njemačkoj (*Ibid.*)

U tekstu se razmatra povratak migranata² iz toga posljednjeg vala vanjskih migracija na jugozapadni Žumberak i u okolice. Dužina boravka u inozemstvu, motivacija za povratak i trenutak – društvenopovijesni i osobni – u kojem je povratak realiziran te odabir mjesta naseljavanja nakon povratka (Žumberak ili obližnji slovenski gradovi) čimbenici su koji su bitno obilježili ove povratne migracije i utjecali na povratnička iskustva te na migrantovu redefiniciju samoga sebe i svoga odnosa prema hrvatskom zavičaju. Remigrante danas uglavnom muče problemi marginaliziranog pograničnog stanovništva u regiji iz koje se cijelo stoljeće iseljavalo, a zbog novonastale se državne granice nalazi u posebno osjetljivom položaju.

U epistemološko-metodološkom smislu ovaj se prilog oslanja na Augéovo mišljenje (2002) da ideal etnologije/ sociokulturne antropologije nikad nije bio izdvajanje reprezentativnih uzoraka iz pretpostavljene cjeline, nego upravo suprotno: da bi uspostavio uzajamne odnose ili moguća poopćavanja, etnolog/sociokulturni antropolog polazi od cjelovito istraženih pojedinačnih situacija. Obraćajući pozornost na pojedinačno iskustvo, želim izbjeći generalizirajuće i homogenizirajuće antropološko pisanje koje autoritativno esencijalizira i fiksira iskustva drugih. Istraživanje migracija «odozdo» (usp. Guarnizo i Smith 1998), tj. iz rakursa pojedinih migranata i njihovih obitelji, čini mi se primjerenim za etnološka i antropološka istraživanja jer omogućuje aktivnije razumijevanje antropološkog subjekta i življenoga iskustva migranata i povratnika negoli sociološki migracijski modeli (usp. Brettell 2000). U središtu moga zanimanja su subjektivna značenja koja migranti pridaju svomu migracijskom i povratničkom iskustvu u specifičnom, pograničnom području. Zbog toga ću u prvome dijelu teksta predstaviti migrantske priče³ nastojeći poštovati *emsku* perspektivu, dok ću u drugome dijelu cjelokupno istraživanje legitimirati *etskom* interpretacijom (usp. Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek 2006).

MIGRANTSKA PRIČA 1

Nakon što je desetak godina radio u Sloveniji, Ilija⁴, rođeni Žumberčanin, otišao je u Njemačku početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća da zaradi novac za gradnju kuće u rodnom kraju. Nekoliko je godina radio kao terenski građevinski radnik, a potom se zaposlio u tvornici južno od Münchena. Već nakon godine dana bilo mu je jasno da u Njemačkoj želi ostati sve do odlaska u mirovinu. Ilija tvrdi da je bio dobar radnik: ne samo da je vrlo brzo nakon dolaska naučio njemački i svladao rad na strojevima nego je tijekom godina svojim patentima poboljšao organizaciju rada u tvornici u kojoj je radio. Njegov su angažman vlasnici tvornice znali cijeniti te su

² O povratku kao leitmotivu hrvatske ekonomske migracije, o ulozi dijaspore u nastajanju hrvatske države i/li o povratnim migrantima vidjeti između ostalih Winland 1995, Sopta 2003, Salaj 2003, Čizmić 2003, Peračković 2006, Čapo Žmegač 2003 i 2006.

³ Prezentiraju se četiri migrantske priče; jedna je izostavljena jer je vrlo slična drugoj biografiji.

⁴ Imena ovoga i drugih migranata su izmišljena.

ga periodično novčano nagrađivali. «*Sa Švabama nikad problema nisam imo,*» tvrdi. Godine 2003. otišao je u mirovinu, a 2004. se sa suprugom i dvoje mlađe djece vratio u rodni Žumberak, u praktično napušteno selo, u kojemu osim njegove obitelji živi još troje ljudi. Iz Njemačke nisu otišli jer im tamo nije bilo dobro: «*Bilo je meni dobro, ali kuću sam napravio. Nisam htio prodati, previše stvari je već bilo unutra, (...) a i djeca su htjela.*»

Osamdesetih godina Ilija se u Hrvatskoj oženio. Budući da nije želio živjeti odvojenim bračnim životom, suprugu je doveo u Njemačku. Par ima troje djece, odrasle i školovane u Njemačkoj. Živjeli su u prostranom socijalnom stanu u manjem gradiću u Bavarskoj. Supruga nije radila. Najstariji sin, vozač po struci, nije se vratio u Hrvatsku, a dvoje mlađe djece, koje je u doba povratka u Njemačkoj pohađalo srednje stručne škole, vratilo se s roditeljima. Ilija tvrdi da su se upravo djeca željela «vratiti» te da ih on na to nije prisiljavao. Po povratku je djecu upisao u srednje stručne škole u Karlovcu, kamo ih svaku nedjelju navečer vozi, a u petak odlazi po njih da bi vikend proveli s roditeljima. Ni Ilija ni njegova kći se ne tuže na taj aranžman, pače, kći je vrlo zadovoljna što vikende provodi na Žumberku. Smatra da mladi uživaju veću slobodu u Hrvatskoj negoli u Njemačkoj, gdje niz zakona ograničava njihove izlaske do punoljetnosti. Život u Njemačkoj joj se nije sviđao i zbog skupoće (u usporedbi s ovdašnjim izlascima) i zbog toga što je njihov gradić u posljednje vrijeme naselio veći broj ruskih Nijemaca. U Hrvatskoj je nezadovoljna školstvom, uređenjem mjesta i mogućnostima zabave i kupovine (npr. u Karlovcu i okolici) te često odlazi u Sloveniju:

Metlika je jako lijepa, manja, ko selo, ali lijepo uređeno. Nema čoška da je nešto zmazano, već se osjeti kad se dođe iz Jurovskog Broda, Žakanje, tamo već sve ono neuredne kuće zna imati. Kad se dođe u Metliku, već je drugačije sve. Ma meni je Slovenija ljepša [od Hrvatske]. Oni su već imali te dućane i centre godinama, što je sve iz Njemačke došlo.

Otkako se vratio, Ilija nije odlazio u Njemačku («*ništa mi od tamo ne fali*»), premda je u redovitom kontaktu s kolegama i prijateljima s kojima je radio dugi niz godina. Danas još samo supruga povremeno odlazi u Njemačku radi zarade.

Tijekom tridesetogodišnjega života u Njemačkoj Ilija je u rodnome mjestu u jugozapadnom Žumberku sagradio prostranu kuću. Dom je želio sagraditi bliže gradskomu središtu (Metliki), na području današnje Slovenije, no zbog nekih nesuglasica s građevinskim uredom taj plan nije ostvario te je osamdesetih godina prošloga stoljeća započeo pregrađivati roditeljsku kuću. Izgradio je katnicu s rustikalnim drvenim balkonima i ulaznom nadstrešnicom. Kuću je većim dijelom gradio sam, a uz pomoć nekoliko njemačkih kolega izveo je potrebne unutarnje i vanjske radove. Na kući je radio tijekom godišnjih odmora i vikendima.

Dvije godina nakon povratka Iliji je žao što se vratio. On voli živjeti u svojem selu, uostalom kao i njegova djeca, no ogorčen je zbog stanja u Žumberku i, kako

procjenjuje, izrazito lošega odnosa hrvatske države prema regiji, te iz današnje perspektive sudi ovako: «*Zažalio nisam sebe osobno, ali žao mi radi države što nas maltretira*», i dalje:

Žao mi je samo što sam se vratio. Sad mi je gotovo, kuća je tu i sve. Žao mi je što sam se vratio uopće i što sam kuću uopće delo. Nisam trebao ništa napraviti. Ništa. Nisam trebao ni na dopust dolaziti. Trebao sam preći u Španiju ili u Egipat, Keopsove piramide.

Glavni razlog nezadovoljstvu je infrastrukturna opskrbljenost jugozapadnoga Žumberka. Ilija iznosi pritužbe na nedostatno otpremanje otpada, na činjenicu da njegovo selo nije priključeno na vodovod (a ipak dobiva račune za uređenje voda!) te da u obližnjim selima nema trgovine u kojoj bi se obitelj mogla opskrbiti s dnevno potrebnim namirnicama. Nadalje, žali se da je mjesto cestovno izolirano: prema istoku je spojeno djelomično novoasfaltiranom, no vijugavom brdskom cestom sa Sošicama; sjeverno, prema Sv. Geri, unatoč višekratno započetim radovima, nema asfaltirane ceste pa stoga niti mogućnosti da se kraćim putem dođe do Sošica. K tomu, selo je pedesetak kilometara udaljeno od administrativnog središta Ozlja. Komunikacija s obližnjom Metlikom je također otežana otkako je ustanovljena državna granica između Hrvatske i Slovenije. Uz ove je probleme Ilija iznio i niz pritužbi na funkcioniranje administracije u Hrvatskoj.

Ilija je u višestrukoj prepisci s različitim administrativnim uredima – županijskim u Karlovcu i općinskim u Ozlju – te u konfliktima s lokalnom pograničnom policijom. Na pitanje ima li zakonske osnove da ga pogranična ophodnja spriječava u unošenju mlijeka i kruha iz Slovenije, odgovara:

Ma kakvi zakon. To je pogranično. Oni znaju da nemamo trgovinu tu, nema ništa. Sad nema ni trgovine, jedino je pošta još ostala i tu nema ni novina, ni kartice za telefon, i to su likvidirali. Jedino cigarete i pošta što dolazi.

MIGRANTSKA PRIČA 2

Pero je u Njemačkoj radio četiri godine, od 1969. do 1973. Krenuo je stopama oca, koji se do tada već bio vratio s privremenog rada u Njemačkoj, i brata, koji se vratio otprilike u isto vrijeme kad i Pero i nastanio u Zagrebu. Perin je otac otišao u Njemačku s 45 godina ne bi li popravio obiteljsku materijalnu situaciju: očev rad u Njemačkoj omogućio mu je ne samo školovanje u Zagrebu nego i kupovinu cipela koje nije imao. Prije odlaska u Njemačku Pero nije živio u Žumberku nego je, nakon završenog zanata u Zagrebu, radio u raznim hrvatskim gradovima.

Neposredan povod za odlazak u Njemačku bila je želja da kupi auto: «*To je meni bilo, autom ti ideš na posao, to je za me bilo ko da bi Ameriku vidio, i to me poteglo*

gore.» Auto je kupio, a potom i uštedio novac za kupovinu teretnog kamiona, kojim je započeo prijevoznički posao u nekadašnjoj Jugoslaviji. Potom se vratio:

Vuklo me je nazaj. Gore mi mentalitet nije odgovarao i zavičaj me vukao, a još najviše lovstvo jer sam bio lovac pa to me vuklo, i radi toga sam forsirao da sam prešao u prevoznike, da sam zaslužio za auto i počeo se time baviti. Tamo [u Njemačkoj] ništa me nije držalo.

Tridesetak godina nakon povratka Pero izjavljuje da su mu se u Njemačkoj sviđale «disciplina i pedantnost» i kako su se tamo odnosili prema novcu: «Da se gore nije poštivo novac, ne bi ni zaslužio to u tako kratkom vremenu.» Uz to dodaje: «Kad bi mi tu tak šparno živjeli, onda ne bi morali tamo ići!» Kao građevinski radnik živio je u «nekakvoj baraki», koja je zapravo bila «dobra kuća», dijeleći sobu, kuhinju i kupaoonicu s dvojicom kolega. Radio je i do dvanaest sati dnevno, a slobodno je vrijeme provodio u jugoslavenskim gostionicama u Düsseldorfu i Stuttgartu.

Iz Njemačke se Pero prvo vraća u rodno selo u jugozapadnome Žumberku, a potom radi efikasnijega poslovanja seli u Novo Mesto, gdje gradi kuću u kojoj do danas živi s obitelji. Premda je živio u Novom Mestu, odakle je poslovaio razvozeći robu uglavnom po Hrvatskoj, posao je imao prijavljen u Ozlju. Selidbu u Novo Mesto uspoređuje s odlaskom u Njemačku; oboje mu je omogućilo bolju zaradu. Takav aranžman, tvrdi, nije mu zadavao problema sve do raspada Jugoslavije i nastanka neovisne hrvatske i slovenske države. Zbog toga što posao nije bio prijavljen na teritoriju slovenske države danas ima malu hrvatsku mirovinu («Nikad nisam vjerovao da će se Jugoslavija raspasti zato se nisam ovdje prijavio u Sloveniji. Ja sam mislio uvijek ostati u Jugoslaviji i da će penzije biti jednake.»). Žali se i na to da se u Novom Mestu ne može prilagoditi:

Ovo je drukčiji mentalitet naroda. To je mentalitet Njemačke! To su ljudi svaki za se, a mi Žumberčani smo previše društveni. Sad, ako je iz Bele krajine, od Črnomelja taj je već društveniji.

Otkako je u mirovini Pero nekoliko puta tjedno odlazi u Žumberak:

Od 76. sam tu [u Novom Mestu], ali ja svaki čas [idem] kroz granice – isto ko da sam vani [u Njemačkoj]. Pa makar je družina [obitelj] tu, makar je sve, ja idem subotu i nedjelju, i bar sredu još moram ići gore [u Žumberak].

Odlazak u Žumberak, a posebice prevoženje stvari između njegovih dviju kuća, otežano je zbog novonastale državne granice, koja prolazi rubom Perina vinograda. Stoga Pero ovako definira svoju zemljopisno malu udaljenost od Žumberka: «Ja sam blizu i daleko. Čim je granica, odmah si daleko.»

Prigodom našeg razgovora potkraj godine 2005. jako je bio zabrinut neće li doći do ograničene uporabe malograničnog prijelaza u Brezovici, čime bi mu bio otežan nesmetan boravak u Žumberku:

Jer mi smo Žumberčani (...) mi samo se spuščamo s planine na niže. Ta Brezovica je malo ravnije. Slovenci su to povukli [granicu], a mi smo to kao Žumberčani opet okupirali, to je bolja zemlja, a gore [u Žumberku] je sve zaraslo – brdo – nisi mogao s traktorom ništa napraviti. I, sad smo mi na slovenskoj strani, ali mi smo svi vezani za te Radatoviće, za ta tri kilometra gore i to nas mantra jer ako oni zatvore rampu u deset navečer, ti preko te rampe nećeš moći preći, a mi smo gore u gostioni do ponoći i onda se neće-mo moći vratiti. Tu će biti problem. Hrvatska će ući u Europu, samo kad? Da je za mjesec dana, pa je dugo, jako dugo za nas koji smo uz tu granicu.

Nakon osamostaljenja Hrvatske i Slovenije, tvrdi Pero, «*život se promijenio*». Ne samo zato što je Žumberak ostao u Hrvatskoj, i što prijeti da će se kad profunkcionira stroža granična kontrola prema Metlici onemogućiti prenošenje dobara iz Slovenije u Hrvatsku i obratno, nego i zato jer su se i ljudi promijenili, a neki nedefinirani «oni» unijeli razdor u do tada jedinstveni «narod»:

Dok je bila Jugoslavija, nekako bilo drugarstvo, drukčije bilo druženje. Otkako je samostalnost nastala, sad se ni sa susjedom ne možeš imati dobro, nekakva ljubomornost nastala. Tu je problem. Ja sve mislim oni nisu samo državu raskopali, raskopali su neki osjećaj naroda da pripada jedan drugome. Tu je greška. Oni su toga čuda uništili. Kad gledaš po psihičkoj strani, recimo, ljudi pate, bio tamo il' ovdje. Ja ne znam moguće 5 posto – 10 koji je stvarno nacionalno jako opredijeljen, a koji nije, tome smeta. Mene smeta, recimo. Smeta me to što se ne družiš, što je ljubomornost nastala, fušerija, kako bi reko.

Rješenje problema Žumberčana koji žive u Sloveniji vidi u «mekanijoj» granici između Hrvatske i Slovenije, te je navodno nekoliko puta predlagao da se ministri osvjedoče o poteškoćama na koje pogranični stanovnici trenutno nailaze:

Ja sam reko, metnite ministre ovdje jedan dan da žive tvoj život. Ja sam reko kad su rampu metal, 'Ja vas [h]ranim tjedan dana i gledajte kako se tu živi'. Ona [neka činovnica] rekla meni, 'To nije nužno' [nužno], a ona iz Ljubljane došla. Što ona zna o našima problemima kad ona ne živi tu!

MIGRANTSKA PRIČA 3

I Marija je kratko radila u Njemačkoj: šest i po godina, od 1969. do 1976. Otišla je s mužem da zarade novac za gradnju ili kupovinu kuće. Godine 1970. rodila je sina i nakon tromjesečnog roditeljnog dopusta vratila se u Njemačku, ostavivši dijete na brizi svojim roditeljima. Dijete je ostavila kod roditelja da bi u što kraćem roku ona i suprug što više uštedjeli; kako sama kaže, «svaki je gledao ko je išo da si nešto zaradi da si osnuje doma nešto.» Danas prosuđuje da je tada bila «mlada-luda» te da više nikad ne bi dijete ostavila drugomu na brizi: «*To su patnje velike. Mali bio bolestan, upala bubrega, da vidite kako je to teško bilo.*» U to doba u njihovu žumberačkom selu nije bilo ni telefona te se komunikacija između članova obitelji koji su živjeli u dvjema državama odvijala pismima.

Marija se vrlo dobro sjeća svojih prvih primanja u Njemačkoj i njihova rasta. Radila je u tvornici, a u slobodno je vrijeme dodatno zarađivala vrtlarskim poslovima. Suprug je radio kao zidar. U Njemačkoj se dobro snašla jer je došla s određenim znanjem njemačkog jezika. Živjeli su u regiji gdje je bilo mnogo ljudi iz bivše Jugoslavije, a nemali broj je bio upravo iz njihova rodnog Žumberka. Bračni je par od ušteđevine već za nekoliko godina kupio kuću u Metliki: «*Radili smo dosta, skromno smo živjeli. Nismo izlazili, radili i subotom i nedjeljom.*»

Marija se vratila iz Njemačke kad je sin pošao u školu: «*Ne možeš ga mami ostaviti da ide u školu.*» Devet mjeseci nakon povratka pronašla je posao u tekstilnoj industriji u Metliki, gdje je radila sve do odlaska u invalidsku mirovinu prije nekoliko godina. S djetetom je prvo živjela u Metliki, a potom u roditeljskoj kući u Žumberku. Povratak iz Njemačke u tadašnju Jugoslaviju opisala je kao «*veliki preokret*»:

Čeko si red, tu kad si došo u trgovinu. Onaj sa vrata [viče] 'Ja trebam to'... To meni bili takvi šokovi. Ja to nisam mogla podnašati, čisto drukčiji način života. Ja sam se bila jako priviknula tome životu [u Njemačkoj] i dugo sam bila motala. Posle sam se priučila.

Do raspada Jugoslavije njezin i sinovljev život između Žumberka, gdje su živjeli i Metlike, gdje je ona radila a sin išao u školu, odvijao se bez problema. Žumberačka sela koja gravitiraju prema Metliki bila su s Metlikom povezana autobusnom linijom, a Marija je imala i automobil koji je omogućavao da se lako kreće između svoga prebivališta, obližnjega sela u kojem su nastanjeni njezini roditelji i Metlike, u koju je dnevno odlazila na posao i gdje je nabavljala sve što je trebalo za vođenje kućanstva. Danas su, žali se Marija, autobusne veze s Metlikom ukinute, a na granici između Slovenije i Hrvatske, u selu Brezovica postavljena je rampa, i premda lokalni stanovnici s malograničnom propusnicom mogu slobodno prelaziti iz jedne države u drugu, postoje izvjesna ograničenja dobara koja mogu prevoziti. Marija je ispričala niz zgoda u kojima se nadmudrivala s pograničnom policijom ne bi li na Žumberak prevezla veće količine hrane i pića. U doba našeg razgovora u ljeto 2006. godine jako

se bojala novih ograničenja pri korištenju malograničnim prijelazom. Svjesna je da se hrvatskoj državi ne isplati ulagati u jugozapadni Žumberak u kojemu živi samo dvjestotinjak ljudi i smatra da bi bilo bolje da njezino selo pripadne Sloveniji, općini Metlika, kamo je oduvijek gravitiralo i kamo je iselio najveći broj stanovnika jugozapadnog Žumberka. Novoizgrađenu cestu prema Sošicama ne smatra nikakvom prednošću jer, premda se Sošice smatraju središnjim mjestom u Žumberku, ono ne nudi potrebne trgovine i uslužne djelatnosti. Marijin je sin manje zabrinut od majke zbog stalnih najava postroženja režima na malograničnom prijelazu prema Metliki, premda on danas, kao i njegova majka nekad, svakodnevno putuje na posao u Metliku. Marija pak očekuje da će ulazak Hrvatske u Europsku Uniju riješiti njihove probleme.

Na pitanje o tome jesu li se i stanovnici granice promijenili nakon što je povučena državna granica, Marija odgovara: «*Mi smo i dalje ostali oni isti. Sve jedni s drugim.* [uzdiše]. *Na razini običnih ljudi sve je ostalo isto.*» Nije joj važna ni njezina ni nacionalna pripadnost njezinih susjeda: «*Meni tako sve najedno. Ne znam. To meni tak svejedno. Pa ne moreš ti biti ne znam šta ako si ti rođen tu i ne moreš ti biti šta drugo nego ono što jesi.*»

MIGRANTSKA PRIČA 4

Draga je također podrijetlom iz Žumberka. Nakon završene tekstilnoindustrijske škole u Dugoj Resi radila je u Zagrebu, a potom je u 29. godini, 1962. godine, otišla u Njemačku. Pomogao joj je stric, kao što je ona kasnije pomogla svojoj braći i sestrama da dobiju jamstveno pismo. Dok nije naučila njemački jezik radila je u kuhinji, a zatim se zaposlila kao prodavačica u jednoj od poznatijih minhenskih robnih kuća. Tamo je uživala veliko povjerenje svojih nadređenih, koji su je jednom zaštitili i od neugodnih klijenata koji nisu željeli da ih poslužuje jedna *Ausländerin*. Godine 1990. otišla je u mirovinu, nakon 28 godina rada u Njemačkoj.

Voljela je živjeti u Münchenu. Zajedno sa suprugom, Slovcem kojega je tamo upoznala, također trgovcem, odlazila je u operu i u muzeje:

München je lijepi grad, stvarno divan. Ako netko dođe u München i ne doživi u Münchenu što München sve nudi, taj čovjek nije bio u Münchenu: pinakoteke, pa muzeji, kazališta.

Ni vikendom ni tijekom godišnjega odmora nisu dodatno radili:

Mi smo si priuštiti stvarno. Mi nismo kao što su oni ljudi koji su došli samo raditi, samo radi, radi i... doma. Nikud nisu ni izlazili. Mi smo išli. I mi smo puno radili, ali kad smo imali dopust, onda smo stvarno sebi uzeli dopust.

Sve dok 1984. nisu kupili kuću u Žumberku, godišnje su odmore provodili putujući u inozemstvo. Godine 1988. suprug je umro, a 1996. ona se definitivno vratila u Žumberak.

Draga je mislila da će u Njemačkoj ostati kratko, dok ne uštedi za «*sobicu*»:

Ja sam mislila da će to biti godina, dve, najviše tri godine. Ali kad sam počela raditi, bila sam sigurna u moj poso. Nisam se plašila da će mi dati otkaz, Nijemci nisu takvi kao što su naši ljudi, ne. (...) Morala sam izdržati, premda mi je bilo dosta teško iz početka, zbog jezika.

Danas se govoreći o svemu smije i ne može objasniti kako se dogodilo da je u Njemačkoj ostala ukupno 33 godine, premda su i ona i suprug «*žudjeli*» za domovinom. Nakon što je otišla u mirovinu 1990., odgodila je povratak sve dok nakon ratne operacije Oluja nije bila oslobođena središnja Hrvatska. Tada se odlučila za povratak, još uvijek ne odjavljujući boravište u Njemačkoj. Tvrdi da je razlog tomu bio strah da će zbog definitivnog napuštanja Njemačke dobivati manju mirovinu. U Njemačkoj je imala sestru i nećaka te joj nije bio problem svaka tri mjeseca tamo otputovati i kod svog se liječnika opskrbiti potrebnim lijekovima. S takvom je praksom nedavno prekinula i sad redovito odlazi liječnici opće medicine u Ozalj. Održava vezu s nekoliko kolegica Nijemica te sa sestrom i nećacima u Njemačkoj.

Nije joj žao što se vratila u Hrvatsku; pače, tvrdi da joj mirovina ne bi bila dostatna za život u Münchenu, gdje je morala iznajmljivati stan. U Žumberku može dobro živjeti s njemačkom mirovinom i po potrebi otići u toplice ili nekamo drugdje: «*Imam za sve, mogu lijepo živjeti*». Draga se ne žali na život u žumberačkom selu i ne govori o drastičnim promjenama koje je doživjela odlaskom iz njemačkoga grada u hrvatsko pogranično selo. Žali se, doduše, na sitne nefunkcionalne stvari, kao npr.:

Koješta mi se nije sviđalo ovdje. Jer sam navikla bila gore [u Njemačkoj] npr. ako pozovem nekog da mi dođe popraviti vešmašinu, recimo ili šporet, ili što, pa ne dođe odmah, ne dođe, mislim, niti se ne javi da nije mogao doći. Drugi dan ponovno zovem, 'Jao pa nisam mogao, doći ću sutra ili koji drugi dan.' – 'Ali molim vas onda mi recite kad ćete doći da znam biti kod kuće. Nemojte reći točno nego recite između, ne.' Tak da sam ih ja malo i navikla. Na to nisam ja bila navikla: kad u Njemačkoj nešto naručiš, imaš termin neki, u istu minutu dođe.

Nakon početnih poteškoća privikla se na život u Žumberku. Kao i njezinu sadašnjem partneru nedostaje joj društvo, osobito nakon što joj je umrla sestra nastanjena u obližnjem selu. Smatra da se život u Žumberku jako promijenio u odnosu na njezinu mladost, uglavnom uslijed iseljavanja. Draga se opskrbljuje živežnim namirnicama u Ozlju te, zbog veće i bolje ponude, i u Metliki ili Črnomlju: «*Metlika je mali gradić, ali imate ko u Minhenu svega. Kao da ste u Minhenu.*» Tijekom razgovora nije uopće

spomenula poteškoće vezane na malogranični prijelaz; činilo joj se čak da je granični režim malo manje strog tijekom 2006.

USPOREDBA POVRATNIČKIH ISKUSTAVA

Pogledajmo поближе što ovi zapisi govore o obilježjima migracije, povratka i trenutnog života migranata-povratnika na području jugozapadnog Žumberka.

Ovim i inim naraštajima Žumberka zajedničko je napuštanje rodnoa kraja, bilo radi odlaska u obližnja gradska središta bilo u inozemstvo. Prije je spomenuto da je od početka šezdesetih godina 20. stoljeća hrvatsko stanovništvo žumberačkog područja masovno odlazilo na rad u Njemačku. Već su roditelji i stričevi mojih sugovornika – uglavnom muškarci – «probili led» i otišli na rad u inozemstvo. Vezani radnim ugovorima, s ciljem da u Njemačkoj u što kraćemu roku zarade oveću sumu novaca prijeko potrebnu za obnovu dotrajale kuće ili školovanje djece, oni su se nakon nekoliko godina vraćali u zavičaj (usp. Muraj 1989: 87, Nejašmić 1981). Njihova su djeca slijedila taj trag, s tom razlikom da su neki ostali u inozemstvu duže (ovdje migranti jedan i četiri), a neki su primijenili model prethodnog naraštaja, vrativši se nakon što su ostvarili planiranu zaradu (migrant dva) i/li iz obiteljskih razloga (migrantica tri). Na drugome sam mjestu stoga zaključila, također na primjeru jedne migrantice iz Žumberka, kako su ideju povratka – makar povratak bio vremenski neodređen – nje govali i pripadnici druge generacije migranata iz te regije (Čapo Žmegač 2006).

Makrostrukturni razlozi koji su poticali veze Žumberčana sa zavičajem razmjerno su dobro poznati. To je, prije svega, u 1960-im i 1970-im godinama njemačka politika zapošljavanja strane radne snage na određeno vrijeme, tzv. rotacijska politika. Terminom *Gastarbeiter* obilježavala se ta privremena i promjenjiva radna snaga, pretežito muškarci mlađi od 40 godina (Kolinsky 1996, Lapeyronnie 1992, Bougarel 1992, Münz 1995). Razvojem bilingvalnih razreda radi očuvanja kulturnog identiteta migranata neke su njemačke države podržavale rotacijsku politiku unajmljivanja strane radne snage (Lapeyronnie 1992, Bougarel 1992). Stoga je održavanje veza s krajem podrijetla hrvatskih i inih ekonomskih migranata u Njemačkoj izravno korelirano s takvom migracijskom politikom i rezultiralo je ranijim ili kasnijim povratkom migranata u zemlju podrijetla. U konkretno razmatranim primjerima dva su se migranta odlučila na povratak nakon kraćega razdoblja dok su se dva vratila nakon gotovo tridesetgodišnjeg boravka u inozemstvu, nakon što su otišli u mirovinu. Odluka o povratku donesena je u svakom pojedinačnom slučaju ovisno o obiteljskoj situaciji i procjeni osobnoga gospodarskog stanja i mogućnosti koje nudi povratak.

Bez obzira na dužinu boravka u inozemstvu, odnosno trenutak kada se odlučuju na trajni povratak, migranti se vraćaju u širi zavičaj, a ne nužno u svoja rodna sela. Nakon kratkotrajnog boravka u Njemačkoj Pero i Marija su se nastanili u obližnjim gradovima (Novom Mestu i Metliki) slijedeći obrazac unutarnjih migracija uobičajen za stanovnike jugozapadnog Žumberka: napuštanje brdskih i nastanjanje u nizin-

skim naseljima i/li u obližnjim slovenskim gradovima. Njihov je povratak iz vanjske migracije, dakle, pratila unutarnja migracija, što će imati znatne reperkusije na njihov život nakon raspada Jugoslavije i nastanka hrvatske i slovenske države. Ilija (prva priča) se također želio nastaniti u nizini, bliže gradskom središtu, no kad u tome nije uspio, odlučio je kuću ipak graditi u rodnom brdskom selu. Jedino migrantica iz četvrte priče nije pokušavala napustiti uži zavičaj kad je u domovini kupovala kuću. To je razumljivo s obzirom na to da je odluka o izboru mjesta gdje će kupiti dom donesena nakon više od dvadeset godina boravljenja u Njemačkoj, u doba kad su ona i suprug znali da povratak nije izgledan prije odlaska u mirovinu.

Možemo pretpostaviti sljedeća obilježja povratnih migracija u jugozapadni žumberački kraj: radno sposobni povratnici ne vraćaju se u svoja komunikacijski izolirana brdska naselja u kojima su mogućnosti zapošljavanja ograničene, nego u obližnje gradove, u kojima se ne samo mogu zaposliti i eventualno bolje zarađivati nego i školovati djecu. Onima pak koji se odlučuju vratiti tek nakon umirovljenja i relativno kasno počinju ulagati u nekretnine u zavičaju ti čimbenici budućega života nisu važni jer niti će u zavičaju tražiti posao niti će više imati djecu u školskoj dobi. U njihovu su slučaju pri donošenju odluke o tome gdje će u mirovini živjeti važniji blizina rodbine, mir, tišina, ljepota prirode, mogućnosti odmora i opuštanja. Ilijin primjer se izdvaja po tome što se nije uspio prema planu nastaniti u podnožju Žumberka te se prilikom trajnog povratka, nakon odlaska u mirovinu, zatekao u praktično napuštenom brdskom naselju s djecom školske dobi. Ako je vjerovati njegovu i kazivanju njegove kćeri, to im nije nikakav problem.

Obilježja regije podrijetla (depopulacija, gospodarska nerazvijenost, seoska naselja bez komunalne infrastrukture, slaba prometna povezanost i sl.) u kombinaciji s fazom u životnom ciklusu u kojemu će se migrant vratiti, utjecat će dakle na njegov izbor mjesta na kojemu će uložiti u nekretnine i nastaniti se nakon povratka. Napuštanje rodnog brdskog sela instrumentalno je za migrante-povratnike u mlađoj životnoj dobi. Pero i Marija (druga i treća priča) bili su zadovoljni svojim odabirom: nakon kratkotrajnog rada u Njemačkoj nastanili su se u obližnjim gradovima, iskoristivši mogućnosti koje su im se tamo nudile za pronalaženje zaposlenja ili za bolju zaradu. Ujedno su djeci omogućili školovanje i život u gradskim sredinama. Pritom su živjeli nedaleko od staroga doma i roditelja, koje su često posjećivali, pomagali im i po potrebi s njima obrađivali zemlju, odnosno uživali u nekim hobijima koje su mogli prakticirati samo u užem rodnom kraju (npr. lov). U njihovim primjerima preslojavanje povratka iz vanjske migracije unutarnjom migracijom (iz sela u obližnji grad) unutar širega zavičaja bilo je izrazito funkcionalno u razdoblju kad su se Slovenija i Hrvatska nalazile unutar iste državne tvorbe.

No, raspadom Jugoslavije i nastankom državnih granica između Hrvatske i Slovenije život se povratnih migranata zakomplicirao, a promijenio se i njihov status. Naime, u doba povratka sedamdesetih godina 20. stoljeća oni su se vratili u državu koja je obuhvaćala i njihovo rodno selo u Žumberku (u tadašnjoj jugoslavenskoj Republici Hrvatskoj) i obližnji gradić u tadašnjoj jugoslavenskoj Republici Sloveniji, u kojem

su se nastanili. Iz današnje su perspektive ti nekadašnji povratnici i unutarnji migranti zapravo iseljenici: njihov povratak iz Njemačke danas se nadaje kao iseljavanje u susjednu državu, a oni sami kao slučajna dijaspora (*accidental diaspora*, Brubaker 1999⁵). Da je u osjećajima migranta ta nekad faktično unutarnja migracija i prije raspada Jugoslavije subjektivno bila doživljavana kao iseljavanje, slično onomu u Njemačku, govori i Perin iskaz kojim je odgovorio na pitanje je li prihvaćen u Sloveniji:

Jesmo što moraju, a ne što bi rado nas prihvatili. Ti si za nje uvijek tujac da si sto veka tu. Ne prihvaćaju, mislim prihvaćaju kad moraju. A to ti je, kako bi rekao, svako svog rado ima. On misli, mi smo pridošlice.

Njegov subjektivizam je od početka devedesetih objektiviziran, jer od tada dva do tri puta tjedno odlazi u rodni zaselak u Žumberku «črez granice – isto ko da sam vani.»

Ustanovljavanje državne granice pograničnim je stanovnicima donijelo probleme, bez obzira žive li u Sloveniji a potječu iz Žumberka i tamo posjeduju nekretnine i imaju rodbinu, ili žive li u Hrvatskoj a poslom, školovanjem i/li dnevnom opskrbom vezani su uz Sloveniju. Usred naselja Brezovica, u podnožju Žumberačkog gorja, ustanovljena je granica i malogranični prijelaz, kojim su se stanovnici nastanjeni s obiju strana granice mogli neometano koristiti, uz neka ograničenja glede sadržaja i količina dobara koje smiju prenositi. Jedan migrant se, primjerice, žalio kako nakon razdvajanja dviju država ne smije prenositi svoju lovačku pušku iz Žumberka u Novo Mesto; drugi je naišao na probleme prilikom prijevoza u svoj dom u Žumberku veće količine vina proizvedenoga na roditeljskom imanju u Sloveniji. Treći se žalio da bi mu, ako bi poštivao zakone, zapravo bio onemogućen svakodnevni uvoz mlijeka i kruha iz Slovenije u Žumberak.

Razgovori s pograničnim stanovnicima, vođeni zimi 2005. godine te u ljeto i u jesen 2006. godine, svjedoče o njihovu strahu zbog mogućeg pooštavanja graničnog režima. Naime, još prije ulaska Slovenije u Europsku Uniju povela se rasprava o statusu dotadašnjih malograničnih prijelaza s Hrvatskom, te je u hrvatskim dnevnim novinama *Vjesnik* 2. 12. 2003. objavljena vijest da će unatoč ulasku Slovenije u EU 2004. i u tzv. šengensku graničnu kontrolu 2006. godine svi malogranični prijelazi s Hrvatskom zadržati svoj status (<http://www.hsp1861.hr/vijesti4/031202hi.htm>). Lokalno stanovništvo kao da tome nije vjerovalo te je na podizanje rampe na malograničnom prijelazu u Brezovici odgovorilo izgradnjom paralelne ceste koja stanovnicima omogućuje da zaobiđu službeni granični prijelaz (vijest o tome i protivljenje slovenske vlade donosi hrvatska tiskovna agencija HINA 10. 11. 2005., <http://www.24sata.hr/articles/view/11356/>). O tome kako je funkcionirao prijelaz u Brezovici krajem 2005. godine govorio je Pero:

⁵ Prema istome autoru, slučajne su dijaspore nastale u dramatičnim okolnostima, zbog rekonfiguracije političkog prostora nakon raspada multinacionalnih država kao što su npr. bivši Sovjetski Savez ili Jugoslavija.

Tu su rampu postavili. To je ta Brezovica što je na TV, ali nisu je još otvorili. Tu dođe patrola jedna ili druga, ali nije još radna ta rampa. Nema stalno nikoga, ali uvijek netko naleti pa te lako baš dobije. To je taj problem granice. Sad mi se isto... Ne mi, mi imamo propusnice, ali možeš se snaći jer je Hrvatska napravila obilaznicu: prođeš po obilaznici i zaustavi te i kažeš da si u posjeti. Zaustavi te hrvatska policija samo, možeš se snaći. Mi prolazimo bez kontrole, nas neće kazniti, ali po obilaznici ne možeš proći, nego moraš preko rampe. Ako ne ideš preko rampe, da je gore slovenska policija te kazni. I to nas smeta.

Godine 2006. u hrvatskim se novinama ponovno pojavljuju napisi o tome kako neće doći do promjene statusa graničnih prijelaza s Hrvatskom, no potkraj godine i tekstovi s natpisom «Žumberak u schengenskoj blokadi» (*Novi list* 13. 12. 2006.) ili «Pogranični stanovnici odsječeni od Hrvatske» (*Jutarnji list* 13. 12. 2006.). Oni donose vijest da od 5. 12. 2006. malograničnim prijelazom u Brezovici Žumberačkoj mogu prometovati samo osobe koje imaju potvrdu o posjedovanju nekretnina u Sloveniji. Vijest je izazvala okupljanje i prosvjede lokalnog stanovništva s hrvatske strane granice.

Nova međunarodna granica donijela je različite probleme svojim stanovnicima, ovisno o tome jesu li nastanjeni u Hrvatskoj ili u Sloveniji. Primjerice, Pero je govorio iz rakursa čovjeka podrijetlom iz Žumberka, nastanjenog u Sloveniji. Neometano cirkuliranje između njegova mjesta podrijetla i stanovanja uspostavom državne granice između Hrvatske i Slovenije dovedeno je u pitanje. Objektivnu blizinu svoga rodnog mjesta Pero je počeo doživljavati kao udaljenost: «*Ja sam blizu i daleko. Čim je granica, odmah si daleko.*» Migrant čiju sam priču izostavila jer je vrlo slična ovoj zbog novonastale granice čak je prekinuo odlaziti u Žumberak.

Za ljude naseljene u Hrvatskoj, ali s jakim vezama u slovenskim selima (u kojima im npr. žive roditelji) ili zaposlenjem u Metliki, problem je dnevnoga funkcioniranja u širem rodnom kraju. Primjerice, Marija je od povratka iz Njemačke živjela na prostoru bez državnih granica i prijelaza, bez ikakva ograničenja glede prijenosa dobara i prijevoza ljudi iz hrvatskih žumberačkih sela u obližnja slovenska naselja i obratno. Živjela je paralelno ili sukcesivno bilokalno i bifokalno (usp. Rouse 1992): neko je vrijeme stanovala i radila u Metliki, nakon toga se nastanila u Žumberku, a nastavila raditi u Metliki, istodobno pomažući roditeljima koji su nastanjeni u trećem naselju u podnožju Žumberačke gore, naselju koje je danas sa slovenske strane. Danas njezin sin živi slično kao nekad ona: ima boravište u Hrvatskoj, a radi u Sloveniji. U njezinoj kući u jugozapadnom žumberačkom selu na vrlo se konkretan – i nekonfliktan – način susreću dvije države: majka ima slovensko i hrvatsko državljanstvo, prima slovensku i njemačku mirovinu, živi u Hrvatskoj, ali je prijavljena kod roditelja u Sloveniji, gdje uživa zdravstvenu zaštitu, njezin automobil nosi slovensku registraciju; sin ima hrvatsko državljanstvo i prebivalištem je prijavljen u Hrvatskoj, radi «pod vizom» u

Sloveniji, izvrsno govori slovenski jezik jer je školovan u Sloveniji, a njegov automobil nosi hrvatsku registraciju. Njihovi najbliži rođaci žive u Sloveniji, samo nekoliko kilometara udaljeni od njihova prebivališta u Hrvatskoj.

Prema kazivanju pograničnog stanovništva na toj nekad republičkoj, unutardržavnoj, granici između Hrvatske i Slovenije do raspada Jugoslavije, identiteti su bili fleksibilni. Marija tvrdi da nije bila važna nacionalnost pojedinca (što je i Perino mišljenje), te da je svakodnevno nužna pragmatičnost u tom razdoblju nadvladavala nacionalne podjele, koje, navodno, ljudi nastanjeni na ovom području nisu ni osjećali. Njezin iskaz potvrđuje hipoteze istraživača graničnih područja da se na granici dovode u pitanje identiteti, čvrste nacionalne odjelitosti i određenja. Drugim riječima, sociokulturne skupine koje žive na granici ne potvrđuju tezu o čvrsto omeđenoj i teritorijaliziranoj nacionalnoj pripadnosti (Donnan i Wilson 1994, Wilson i Donnan 1998). Marija će stoga i danas, apstrakcijama kao što su nacionalna pripadnost i državljanstvo pretpostavljajući svakodnevnu funkcionalnost, izjaviti da je logičnije da njezin zavičaj pripadne Sloveniji. Uostalom, njezina se dva državljanstva ne isključuju, pače komplementarna su na granici na kojoj živi, a ona sama *«ne more[š ti] biti šta drugo nego ono što je[si].»*

Premda se i Ilija žali na neke nedostatke dnevnog funkcioniranja na granici, njegovim pritužbama dominiraju elementi koji proizlaze iz nedostataka komunalne infrastrukture u brdskom selu u kojemu živi (selo nema vodovod ni trgovinu, cestovno je izolirano itd.) te elementi šire društvene i političke kritike. Život podno najvišega žumberačkog vrha – Sv. Gere (1178 metara) – njegovoj obitelji donosi niz poteškoća koje bi, prema njegovu mišljenju, bile svladive kad bi u državi bilo interesa za regiju te kad lokalni moćnici ne bi zastupali vlastite na štetu regionalnih društvenih interesa. Njegov iskaz vrvi pričama o raznim pronevjerama i krivim političkim odlukama glede žumberačkog kraja te o vlastitim pokušajima da intervenira protiv takvih odluka.⁶ Izrazito je skeptičan prema hrvatskoj državi i interesu koji ima za ovaj kraj: *«Ko? Država? Ne zna ni gdje smo. Briga državu za nas, nema šanse.»* Prema njegovu mišljenju država samo izvlači novac od žumberačkih stanovnika ništa im ne dajući za uzvrat. Njegove pritužbe dakle ne govore samo o životu na novoj nedovoljno reguliranoj međudržavnoj granici nego i, značajnije, o žumberačkom stanovniku, recentnom povratniku iz inozemstva koji, lišen iluzija o hrvatskoj državi i stvarnosti, razočaran političkim, društvenim i gospodarskim odlukama države glede njegova kraja⁷ te duboko rezigniran stanjem stvari daje destruktivne izjave poput sljedeće: *«Treba uništiti Žumberak; neka sve gori!»*

Najmanje nezadovoljstva od svih sugovornika iskazala je Draga. Čak joj se ljeti 2006. malogranični režim činio labavijim nego prijašnjih godina, a udaljenost

⁶ Radi zaštite kazivača iz njegova su iskaza izostavljene konkretne priče.

⁷ Možda je za stav ovog povratnika ključna činjenica da se nastanio u marginalnom žumberačkom području. No, možemo se pitati i je li stav ovog čovjeka uvelike različit od stavova Hrvata u i izvan Žumberka koji nikad nisu migrirali. Premda bi bilo vrijedno istraživanja to pitanje nadilazi okvire ovog priloga.

trgovačkih i administrativnih središta (Ozalj, Črnomelj) od njezina mjesta boravka svladivom. Njezin je stav razumljiv u svjetlu činjenice da nije živjela na granici u jugoslavenskom razdoblju te da danas vodi povučeni i miran, a zahvaljujući njemačkoj mirovini ipak relativno opulentan i siguran život u rodnom kraju.

POVRATNIČKO ISKUSTVO U FUNKCIJI ŽIVOTNOGA TIJEKA I POVIJESNOGA TRENUTKA

Analizom je ustanovljeno da obilježja regije podrijetla, u kombinaciji s fazom u životnom ciklusu u kojoj se migrant vraća, utječu na odabir mjesta naseljavanja nakon povratka. Tako će za mlađe ljude povratak ujedno označiti i migracija iz komunikacijski izoliranih i gospodarski nerazvijenih brdskih naselja u Žumberku u nizinska, komunikacijski dobro povezana i gospodarski razvijenija naselja u okolici. Istodobno će stariji povratnici preferirati nastanjivanje upravo u užem zavičaju. Od ovoga su pravila, naravno, moguća i odstupanja.

Nadalje, pokušala sam usporediti životna iskustva četiriju migranata nakon povratka. Razvidno je da je za njihovo razumijevanje potrebno uzeti u obzir trenutak u osobnom i obiteljskom životnom ciklusu u kojemu se vraćaju (tzv. individualno i obiteljsko vrijeme) i trenutak u društvenom i političkom razvoju regije i države povratka (tzv. povijesno vrijeme, usp. Hareven 1994). Ako je riječ o povratnicima u mlađoj životnoj dobi, tada se povijesno vrijeme potrebno za razumijevanje njihovih današnjih iskustava udvostručuje: naime, ono obuhvaća razdoblje u kojemu su se vratili (socijalistička Jugoslavija) i današnje razdoblje (odvojenih država Hrvatske i Slovenije). Stoga su i iskustva i današnji problemi povratnih migranata iz druge i treće priče donekle različiti od onih migranata iz prve i četvrte priče. Naime, Pero, koji je slijedio itinerer brdsko selo u Žumberku – Njemačka – obližnji gradić u Sloveniji, u međuvremenu je od povratnika postao slučajnom dijasporom; dok je Marija, zahvaljujući višegodišnjoj dnevnoj migraciji zbog posla (unutarnjoj do 1990., odnosno vanjskoj nakon toga) na ruti Žumberak – Metlika razvila bifokalnost, koju je nakon devedesetih kapitalizirala u dvostruko državljanstvo. Njihovo povratničko iskustvo oblikovalo se na nekadašnjoj unutardržavnoj (republičkoj) granici te su promjene koje je u njihove živote unijela promjena republičke u međudržavnu granicu izrazito negativno vrednovane. Povratni migranti pak koji se vraćaju nedavno, nakon državnopolitičkih promjena, nemaju u fokusu pritužbe isključivo na novi granični režim. One će čak i izostati (Draga) ili će donekle biti zasjenjene općedruštvenom kritikom (Ilija).

Tema povratka iz vanjske migracije s kojom sam krenula u istraživanje na jugozapadnom Žumberku ispreplela se s analizom života u odnedavno pograničnom području, potisnuvši povratak kao ključ za razumijevanje iskustava na granici. Povratnike iz vanjske migracije na ovom području možemo opisati kao pragmatične pogranične stanovnike i/li kao razočarane hrvatske građane. Oni svjedoče o bezizlaznom položaju jednog gospodarski, zemljopisno i demografski marginalnog područja

u Hrvatskoj, u koje državi nije isplativo ulagati u infrastrukturu i gospodarstvo, dok ga istodobno, vođena logikom teritorijalne nacionalne države, želi očuvati unutar postojećih granica.

No, i današnji su problemi stanovnika na hrvatsko-slovenskoj granici kraj Žumberka povijesno situirani, tj. i oni pripadaju samo jednoj fazi u mijenama graničnog režima u ovom području. Kad Hrvatska uđe u Europsku Uniju i potpiše šengenski sporazum, oni bi trebali nestati. Ali, kako je rekao jedan migrant: «*Da je za mjesec dana [ulazak Hrvatske u EU], pa je dugo, jako dugo (za nas koji smo uz tu granicu).*»

BIBLIOGRAFIJA

- Augé, Marc (2002). Bliski drugi. *Drugi i sličan. Pogledi na etnologiju suvremenih društava*, (ur. M. Segalen). Zagreb: Jesenski i Turk, str. 25–42.
- Bougarel, Xavier (1992). Allemagne. Assimilation ou préservation des spécificités. *Immigrés en Europe. Politiques locales d'intégration*, (ur. D. Lapeyronnie). Paris: La Documentation Française, str. 19–54
- Brettell, Caroline B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology. *Migration Theory. Talking across Disciplines*, (ur. C. B. Brettell i J. F. Hollifield). New York – London: Routledge, str. 97–135
- Brubaker, Rogers (1999). Accidental Diasporas and External 'Homelands' in Europe: Past and Present. Referat na Međunarodnoj konferenciji "Diasporas and Ethnic Migrants in 20th Century Europe" May 20–23, 1999, Berlin.
- Čapo Žmegač, Jasna (2003). Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata. *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, (ur. D. Živić, N. Pokos i A. Mišetić). Zagreb: Institut za društvena istraživanja «Ivo Pilar», str. 255–273.
- Čapo Žmegač, Jasna (2006). Dynamik der Beziehungen der Migranten zum Herkunftsland: biographische Perspektive. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, vol. 102, br. 1, str. 1–20.
- Čapo Žmegač, Jasna; Valentina Gulin Zrnić i Goran-Pavel Šantek (2006). Ethnology of the proximate. Poetics and politics of contemporary fieldwork. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, (ur. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G.-P. Šantek). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Jesenski i Turk, str. 261–310.
- Čizmić, Ivan (2003). Croatian Diaspora's Representation in Parliament: Affirmative or Negative? *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 103–109.
- Donnan, Hastings i Thomas M. Wilson (1994). An anthropology of frontiers. *Border approaches. Anthropological perspectives on frontiers*, (ur. H. Donnan i T. M. Wilson). Lanham–New York–London: Anthropological Association of Ireland–Univ. Press of America, str. 1–13.

- Guarnizo, Luis Eduardo i Michael Peter Smith (1998). The Locations of Transnationalism. *Transnationalism from below*, (ur. M. P. Smith i L. E. Guarnizo). New Brunswick – London: Transaction Publishers, str. 3–34.
- Hareven, Tamara K. (1994). Recent Research on the History of the Family. *Time, family and community: perspectives on family and community history*, (ur. M. Drake). Oxford: Blackwell Publishers, str. 13–43.
- Knežević Hočevar, Duška (2006). Prebivalstveno gibanje ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora. *Mesto in trg na meji/ Grad i trg na granici: 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/ hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, (ur. A. Černelić Krošelj et al.). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 35–53.
- Kolinsky, Eva (1996). Non-German Minorities in Contemporary German Society. *Turkish culture in German society today*, (ur. D. Horrocks i E. Kolinsky). Providence – Oxford: Berghahn Books, str. 71–111.
- Lapeyronnie, Didier (1992). Les politiques locales d'intégration des immigrés en Europe. *Immigrés en Europe. Politiques locales d'intégration*, (ur. D. Lapeyronnie). Paris: La Documentation Française, str. 5–17
- Muraj, Aleksandra (1989). *Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo et al.
- Münz, Rainer (1995). Where did They all Come From? Typology and Geography of European Mass Migration in the Twentieth Century. *Demographie aktuell Nr. 7*.
- Nejašmić, Ivica (1981). *Povratak jugoslavenskih vanjskih migranata i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život zemlje*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija.
- Peračković, Krešimir (2006). Sociološki pristup u istraživanju procesa povratnih migracija. *Društvena istraživanja*, vol. 15, br. 3, str. 475–498.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (2001). Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Rouse, Roger (1992). Making Sense of Settlement: Class Transformations, Cultural Struggle, and Transnationalism among Mexican Migrants in the United States. *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, (ur. N. Glick Schiller, L. Basch i C. Blanc-Szanton). New York: The New York Academy of Science, str. 25–52.
- Salaj, Branko (2003). Critical Reflections About Relations Between Homeland and Diaspora. *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 93–102.
- Sopta, Marin (2003). Return to the Homeland: the Building of a State. *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 23–28.
- Wilson, Thomas M. i Hastings Donnan (1998). Nation, state and identity at international borders. Border Identities. *Nation and state at international borders*, (ur. T. M. Wilson i H. Donnan). Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–30.

Winland, Daphne N. (1995). "We Are Now an Actual Nation": The Impact of National Independence on the Croatian Diaspora in Canada. *Diaspora* vol. 4, br. 1, str. 3–29.

Žumberak: Baština i izazovi budućnosti. Zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak (1996). Stari grad Žumberak: Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak.

SUMMARY

RETURN TO THE BORDER: MIGRATION EXPERIENCES IN THE CROATIA-GERMANY-SLOVENIA TRIANGLE

Jasna Čapo Žmegač

The article analyses the experience of Croatian migrant-returnees who have come back from abroad to the south-western Žumberak region. The research into the returnees' experiences in this area is intertwined with research into the consequences of the raising of the international Croatian-Slovenian border. It has been established that the characteristics of the region of origin, combined with the phase in the life cycle in which the repatriation from external migration took place, influenced the choice of the place of settlement after return. For young people, the return coincides with internal migration from the economically undeveloped hill settlements, which are isolated in the sense of communications, to the well-connected and economically more developed settlements in the environs. At the same time, returnees who are in the older age group prefer to resettle in their immediate native place.

Further, the author compares the life experience of four migrants after their return. It is obvious that, in order to understand such experiences, it is necessary to take into account the juncture in the personal and family life cycle in which they are returning (individual and family time), along with the juncture in the social and political development of the region and of the state of return (historical time). In the case of returnees in the younger age group, a twofold historical time is necessary for comprehending their current experiences: it comprises the period in which they returned (socialist Yugoslavia) and the current period (the separate States of Croatia and Slovenia). Therefore, both the experiences and current problems of migrants who returned thirty years ago differ to an extent from those of migrants who came back after the emergence of the Croatian and the Slovenian states. The returnee experiences of those who came back during socialism were formed on the former intrastate (republican) borders, while the changes brought into their lives by the transformation of republican into international borders are exceptionally negatively evaluated. For their part, the returnee migrants who have come back more recently, subsequent to the state and political changes, do not focus their complaints exclusively on the new border regime. Such issues are even completely absent or are somewhat overshadowed by general social criticism.

The author concludes that those who have come back from external migration as returnees to the south-western Žumberak region can be described as pragmatic border inhabitants and/or as disenchanting Croatian citizens. They testify to the frustrating position of an economically, geographically and demographically marginal region of Croatia, where the state finds it economically unfeasible to invest in infrastructure and the economy, while, at the same time, wanting to retain it inside the existing borders, lead by the logic of the territorial national state.